

תכלת

יהדות של השראה

הרב ד"ר עידו פכטר

כיצד מחזיקים משפחה?

למשפחת יעקב היו את כל הסיבות להתפרק. כל תחלואי מערכות היחסים של ספר בראשית התנקזו אליה. הקנאה של קין בהבל, שהובילה לרצח, הופיעה אצל האחים כלפי יוסף. המעשה שעשה חם באביו נוח לאחר המבול, שב אצל ראובן שחילל יצועי אביו. המתחזים במשפחת אברהם בין שתי נשותיו - שרה והגר, הוכפלו אצל יעקב שנשא ארבע נשים, מתוכן שתי שפחות. מסע הבריחה של יעקב מאחיו עשו שב והופיע אצל יוסף שירד מצרימה. תולדות יעקב מחזירים אותנו אפוא אל כל סיפורי בראשית ופותחים מחדש את הצלקות והפצעים שטרם נרפאו.

דווקא בשל כך מפתיע מאד לראות שחרף כל הקושי, גורלה של משפחת יעקב שונה בתכלית משאר משפחות ספר בראשית. כל המשפחות – ללא יוצא מן הכלל – חוו פיורוד בסופן. קין רצח את הבל, על כנען בן חם נגזר להיות עבד לאחי אביו, ישמעאל גורש מבית אברהם ויעקב ועשו נפרדו. רק אצל משפחת יעקב, שלו היו פי כמה וכמה ילדים משאר גיבורי הספר, נשמרה לבסוף האחדות. 12 ילדיו הפכו ללא יוצא מן הכלל ל-12 שבטים שהקימו את עם ישראל. אף ילד לא עזב את הדרך. כיצד הדבר קרה? כיצד זכה יעקב במה שלא זכו בו אבותיו?

כמובן, אפשר ללכת בדרך הנסתר ולטעון שכך סובבה ההשגחה האלוהית את הסיפור. אפשר גם לטעון שיש כאן עניין רוחני מולד, כפי שטען רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי. אבל בהנחה שהתורה היא תורת חיים, הבאה ללמדנו לקחים

ומסרים לחיינו, יש גם לבקש את הסיבות ה"ארציות" של הדבר. הרי השאלה ששאלנו על יעקב היא שאלה שכל הורה שואל עצמו. לא מעט משפחות נפרדות ונקרעות בעקבות סכסוכי אחים על רקע מניעים שונים. כגודל הקרבה בין אחים כך גודל הריחוק שעלול להיווצר בעקבות סכסוכים פנים-משפחתיים. כיצד משמרים אפוא לכידות משפחתית? כיצד גורמים לכך שילדינו ימשיכו את דרכנו, On the

Derech, בעגה האנגלית, ולא ינטשו אותה?

*

צהר לגישתו החינוכית של יעקב ניתן לקבל בפרשתנו, מהרגעים האחרונים של חייו. יעקב השוכב על ערש דווי מזמן אליו את כל הילדים ואומר להם דברי פרידה (בראשית מט, א-ב):

"ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים. הקבצו ושמעו בני יעקב ושמעו אל ישראל אביכם."

מה אנו מצפים שתהיינה מילותיו האחרונות של יעקב? כל אחד מאתנו היה מבקש מן הסתם לומר ברגעי חייו האחרונים דברי אהבה וגעגוע לילדיו. היינו מדברים על חשיבות המשפחה, המשכת המסורת והלכידות המשפחתית. אך יעקב אומר דברים אחרים. ראשית, יעקב אינו אומר אמירה אחת לכלל האחים. הוא מקבץ את כולם אבל אז פונה אל כל אחד מהם בנפרד ומעניק לו ברכה משלו. דבר זה אינו מובן מאליו במיוחד לאור ברכתו של יעקב עצמו לבני יוסף בפרק הקודם. שם נטל יעקב את מנשה ואפרים וברך אותם יחד בברכה אחת: "המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים". לעומת זאת, כאן יעקב נותן לכל ילד את ברכתו שלו – מראובן ועד בנימין.

אך מעבר לכך. דבריו של יעקב אינם "ברכה" במובן הקלאסי של המילה. בברכותיו, יעקב מישיר מבט אל ילדיו ועומד עם כל אחד מהם על תכונותיו ואופיו המיוחד. לעתים הדברים אינם קלים לעיכול, ובמיוחד אצל הבנים הראשונים. ראובן מואשם בפזיזות ("פחזו כמים אל תותר"), שמעון ולוי מקוללים על חרון אפם ("ארור אפם כי עז"). שאר הבנים מומשלים לחיות – לא תמיד באופן מחמיא, כמו המקרה של דן המשול לנחש. הבחירה לסיים את חייו בדברים שכאלה, איננה דבר המובן מאליו.

במקום ברכות, האחים זוכים לא פעם בתוכחה. האם כך ראוי להיפרד מהמשפחה?

*

אלא שכאן טמון סוד הצלחתו של יעקב. יעקב הבין ששוני איננו דבר המאיים על הלכידות, שוני הוא הגורם שמצמיח לכידות. נשים לב מה קרה לאורך ספר בראשית. תמיד היה נראה שיש דרך אחת בלבד בקשר עם אלוהים. אם אלוהים קיבל את מנחתו של הבל, סימן שדרכו של קין פסולה. אם ישמעאל שולח מבית אברהם סימן שאין לו חלק במורשתו. וכשיעקב לוקח את ברכתו של עשו, ליצחק אין עוד ברכה עבור בנו הבכור, שזועק לעומתו: "הברכה אחת היא לך אבי?". הרושם שנוצר עד כה הוא שיש דרך אחת, ברכה אחת, בברית עם אלוהים, ושכולם נדרשים לאמצן בשווה.

אך עם כל עוצמתה של תפיסה זו, היא לא יצרה אחדות במשפחה. כל מי שתכונותיו היו מעט אחרות או שקצת התרחק מבית הוריו, יצא מן המשחק. צמצום הדרך הוביל לכך שרק סוג מסוים של ילדים יכלו לעבור בה, ובדרך כלל היה זה רק ילד אחד שהתאים לה.

יעקב שינה את הפרדיגמה הזו. היו מספיק אירועים שהיו יכולים לגרום לו לדחות את אחד מילדיו. מעשהו של ראובן, שבלבל יצועי אביו, היה חמור ביותר. שמעון ולוי יכולים היו להיות מנוודים מהמשפחה לאחר שהרגו את אנשי שכם נגד רצונו. את יהודה ניתן היה להרחיק לאחר שעזב את אחיו והתחתן עם בת איש כנעני. אבל חרף כל זאת, יעקב אינו מרחיק את ילדיו. אנו מוצאים אותם שבים אל ביתו.

האם זה אומר שהכל מותר? ודאי שלא. קבלת הילדים איננה אומרת שאין דרך, שאין זהות ושאינן דרישות. יעקב נאמן לדרכו. בברכותיו האחרונות שבפרשתנו הוא אינו חוסך ביקורת מילדיו על התנהגותם. אך ביקורת זאת איננה גורמת לכך שהם ידחו מן המשפחה אלא שהם ימצאו את מקומם הנכון להם במסגרתה. ראובן יאבד את המלוכה לטובת יהודה אבל עדיין יזכר כבכור ("בכורי אתה"). שמעון ולוי יגונו כקיצונים, אבל יזכו לתיקון על ידי הפרדתם והפצתם בעם ישראל ("אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל"). זבולון יעסוק במסחר ימי ואילו יששכר יתאפיין ביישוב קבוע. כל ילד וילד ימצא את מקומו בתוך המשפחה על פי אופיו המיוחד. מי שחטא, ייענש. אבל הדרך תהיה מספיק רחבה כדי שגם הרחוקים ימצאו בה מקום.

זהו סוד הלכידות במשפחת יעקב. דווקא הדגשת השוני שבין האחים הצליחה ללכד אותם סביב מיטת יעקב. ואמנם, כאשר יעקב מת, בנוי כולם מקיימים את צוואתו ונושאים אותו יחד אל מערת המכפלה. איננו מוצאים כל קנאה או תחרות בין האחים, אפילו כאשר המלכות ניתנת ליהודה והברכה ליוסף.

אמת, להנכיח את השוני איננו דבר שתמיד נעים לשמוע. קל יותר לדבר בשפה אחידה ולצפות מכולם לקונפורמיות. שוני מדגיש את ההבדלים ואת הפערים וכורך בחוסר נוחות. אבל דיבור שכזה הוא דיבור כן ואמיתי, המישיר מבט אל האדם. ורק כשלכל אדם ניתן מקום להיות מי שהוא, אפשר להשיג לכידות. דיבורים שכאלה אפשר לכנות "ברכה".

*

מעניין לראות כיצד סוד הלכידות של יעקב השתרש בהלכה. משהו בלתי הגיוני קורה בקריאת שמע. לאחר אמירת הפסוק הראשון מקריאת שמע ("שמע ישראל") אנו נוהגים להפסיק לטובת אמירת משפט שאין לו מקור בפסוקי התורה, "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", ואז שבים אל פסוקי המקרא וממשיכים בקריאת שמע ("ואהבת את ה' אלוהיך"). כיצד חדר משפט שכזה אל פסוקי התורה בקריאת שמע? הרמב"ם, שבדרך כלל איננו מביא מדרשי אגדה בפסיקותיו ההלכתיות, בוחר דווקא כאן לציין את מקורו האגדי של המנהג (הלכות קריאת שמע א, ג):

"ולמה קורין כן? מסורת היא בידינו, שבשעה שקיבץ יעקב אבינו את בניו במצרים בשעת מיתתו, ציווים וזרזם על ייחוד השם, ועל דרך ה' שהלך בה אברהם ויצחק אביו. ושאל אותם ואמר להם, בניי, שמא יש בכם פסולת, מי שאינו עומד עימי בייחוד אדון כל העולם... ענו כולם ואמרו לו 'שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד', כלומר שמע ממנו, אבינו ישראל, ה' אלוהינו, ה' אחד. פתח הזקן ואמר 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'."

'שמע ישראל' היא הצהרת אחדות בפני האב המשותף שלנו, זה שמציב לנו את הדרך. פעמיים ביום אנו קוראים ומצהירים: יש אלוהים אחד, ומלכות אחת ודרך אחת. אבל בעולם שבו אנו חיים לא די בכך. כי עולמנו איננו עולם של אחדות אלא של ריבוי - ריבוי של דעות, של אופיים, של דרכים וגישות. לכן כנגד הצהרת

במקום שילד ידחה מפני ילד אחר, כפי שהורגלנו לקרוא לאורך הספר, יעקב הצליח להרחיב את דרך ה', כך שכל ילדיו ימצאו בה את מקומם. וזו המשימה של כולנו. כהורים וכמנהיגים עלינו להצליח להרחיב את הדרך עבור ילדינו ואנשינו. לחנך ולהכווין לדרך חיים מסוימת, אך בה בעת לעשות אותה מספיק רחבה כך שהיא תכיל את כולם בתוכה. כך מחזיקים משפחה. כך בונים עם.

האחדות שלנו, צריך לבוא האחד ולברך את הריבוי שקיים בינינו. זהו פשרו של המשפט שאנו אומרים אחרי 'שמע ישראל'. לאחר הצהרת הייחוד, "ייחודה עילאה" בלשון הקבלה, אנו מתבטאים בדרכו של יעקב שהגיב לבניו: ברוך שכבוד מלכותו האחת מתבטא אצל כולכם בדרכים כה שונות. ייחוד זה קרוי "ייחודה תתאה", והוא צומח דווקא מתוך הריבוי שקיים בעולם.

*

להחזיק משפחה זו אחת המשימות המורכבות ביותר שיכולה להיות בעולמנו. הורים נדרשים לפתח יכולת מאד קשה ומורכבת: מצד אחד לסלול דרך, לחנך לעולם ערכי מסוים, להנחיל זהות, אך בה בעת לאפשר לתת לכל ילד למצוא את מקומו שלו בדרך הזו. שאלת הגבולות תמיד תעלה – מתי הילד ירד מן הדרך ומתי אנו נדרשים להרחיב את הדרך עבורו? מתי להתעקש ולדרוש ומתי לוותר ולהכיל?

תשובות חתוכות וברורות לשאלות הללו אין תמיד. אבל מה שכן ביכולתנו ללמוד מיעקב זה מספר כללים מנחים. ראשית, איננו מוותרים אף פעם על אף ילד. ילד הוא חלק מהמשפחה בכל נתון וההורים תמיד צריכים להעניק לו בית. שנית, להיות רגישים לשוני שבין הילדים. אנו נוטים לשפוט את ילדינו על פי מדד מסוים, שלא פעם נקבע לאור ילד אחר במשפחה ("מדוע אתה לא כמוהו?", "מדוע את לא יכולה להיות קצת יותר כמוהו?"). אבל זהו עוול כלפי ילדים שנולדים עם תכונות שונות ומפתחים אופי שונה. אי אפשר לדון ילד אחד על פי תכונותיו של ילד אחר. ושלישית, להצליח להתברך מהשוני. יש לנו כהורים חלום מסוים לגבי ילדינו, ואנו מתאכזבים כשהם בוחרים לעצמם דרכים שונות משלנו. הדבר דורש מאתנו להצליח להכיל חלומות שונים משלנו ולשמוח בהם. לראות את התגשמות כלל החלומות כחלק מהצמיחה המשפחתית כולה.

זו צוואתו של יעקב עבורנו בסיום ספר בראשית. ספר שלם שהציג לנו ילדים דחויים במשפחה מסתיים בתמונה בה כלל ילדי יעקב סובבים את מיטתו לפני מותו. האם כל ילדיו יצאו כפי שציפה? כנראה שלא. האם רווה נחת מכל מעשיהם לאורך חייו? אנו יודעים בוודאות שלא. אבל יעקב מצא את הדרך להחזיק אותם במשפחה ולתת להם מקום - כל בן על פי תכונותיו ואישיותו.